

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/34/54-58>

Dilbər Orucova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
dilber_orucova@mail.ru

BƏDİİ DİSKURSDA DİNİ METAFORALAR

Xülasə

Bədii mətn bədii diskursun əsasını təşkil edir. Bədii nitqin yaranması prosesi digər nitq növləri ilə müqayisədə müəyyən fərqli cəhətə malikdir. Onun yaradıcısı yazıçı və ya şairdir. Bədii diskursda kommunikativ akt spesifik xüsusiyyətə malikdir. Ünsiyyət bir istiqamətlidir. Proses ünvançı → bədii mətn → ünvançı şəklində gedir. Hərəkətdə itkidə ikinci tərəfin iştirakı müşahidə edilmir. Bu baxımdan məsələ bədii mətnə metaforanın işlənməsi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur. Dilçilikdə mətn müxtəlif yollarla izah olunur. Mətn şifahi işarələrin ardıcılığı hesab olunur. Onun təşkili mətnin tələblərinə cavab verməlidir. Mətnin yazılı təfsiri onun simvolik mahiyyətini əks etdirir. Bununla belə, mətn təkcə işarələr ardıcılığı deyil, həm də adlandırılmış və adlandırılmış tam bir işarədir.

Açar sözlər: dini, metafora, bədii, diskurs, ünsiyyət

Dilber Orujova
Nakhchivan State University
dilber_orucova@mail.ru

Religious metaphors in artistic discourse

Abstract

Artistic text is the basis of artistic discourse. The process of creation of artistic discourse has a certain different aspect compared to other types of discourse. Its creator is a writer or poet. In the artistic discourse, the communicative act has a specific feature. Communication is unidirectional. The process goes in the form of addressee → literary text → addressee. The second party's participation in the loss in action is not observed. From this point of view, the issue involves learning the features of metaphor development in the literary text. In linguistics, the text is explained in different ways. Text is considered a sequence of verbal signs. Its organization should meet the requirements of textuality. The written interpretation of the text reflects its symbolic nature. However, a text is not only a sequence of signs, but also a complete sign, the named and named.

Keywords: religious, metaphor, artistic, discourse, communication

Giriş

Bədii mətn yazısının, yaxud müəllifin yaratdığı mətnidir. Müəllif bədii əsərdə gerçəklik hadisələrindən bəhs edir və ya özü nəyisə uydurur və onu gerçəklik hadisəsi kimi təqdim etməyə çalışır. Bədii mətndəki ruhi və hissi qavrama məhsulu müəllifin təsəvvür və düşüncəsinə əsaslanır, assosiativ olaraq dini, eləcə də mifoloji diskursa istiqamətlənir. Bədii diskurs qavrama, dərk etmə prosesində formalaşan estetik dəyərli kommunikativ istiqamətlənmiş verbal əsərdir. Bədii mətn oxucu üçün yazılır və onun qavrama qabiliyyətinə köklənir. Bədii mətnin adresatı oxucudur. Belə mətnlər müxtəlif mövzularda qələmə alın bilər. Dini mövzularda yazılmış bədii əsərləri bədii dini diskurslar hesab etmək mümkündür.

Bədi mətnə dini metaforaların işlənməsi də adresatın bu mətni obrazlı dərk etməsinin spesifik açarını təşkil edir. Mətnlərin müxtəlif tiplərə bölünməsi, bu tiplərdən hər birinin özünün spesifik xüsusiyyətlərin mövcudluğu ayrı-ayrı mətn qrupları, o cümlədən də bədii mətn üçün müəyyən struktur-semantik normalar sistemi əmələ gətirir. Qəbul edilmiş normalar mətnin düzgünlüyünü pozmağa mane olur, onu müəyyən çərçivəyə salır. Bununla belə, bədii mətn üçün norma

hüdudlarını aşma səciyyəvidir və bu, söyləmlərin təşkilinin xarakterinə təsir göstərir. Dini mətnlərlə dini mövzulu bədii mətn fərqli anlayışlardır. Mətndə metaforanın işlənməsi bilavasitə bədii mətnin, ümumiyyətlə mətnin janr fərqlərindən asılı deyildir. Təbii ki, dini metaforalar daha çox dini mövzulu mətnlərdə aşkara çıxır.

Müasir elmdə konseptual və ya koqnitiv metafor məsələsi qoyulur. Konseptual metaforlar müəyyən konsept əsasında qruplaşır. İnsan dərk etmə prosesində real predmet və hadisələrin özləri ilə deyil, onları adlandıran, təmsil edən dil işarələri ilə düşünür və mühakimə yürüdü. Mətn daxilində işlənən dini leksika və dini terminlər oxucudan dinlə bağlı müəyyən fon bilikləri tələb edir.

Bədii mətnə estetik spesifikasiyalar mövcuddur və bu cəhət bədii mətnin əsas fərqləndirici əlamətidir. Təbii ki, başqa tipli mətnlərdə – publisistik, elmi və s. mətnlərdə də estetik dəyər vardır. Bədii mətnin dili digər tipli mətnlərin dilindən obrazlılığı, ifadəliliyi, emosionallığı və ekspressivliyi ilə seçilir.

Janr ümumi məzmun və forma əlamətlərinə görə birləşmiş əsərlər qrupudur. Roman, hekayə, povest, poema, komediya, şeir və s. fərqli janrlara aiddir. Ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi növ anlayışından da istifadə olunur. Ədəbi növ janrdan geniş anlayışdır. Məsələn, roman bədii ədəbiyyat növü, romanın müxtəlif növləri (detektiv, tarixi, psixoloji roman, roman-pitça, roman-antiutopiya və s.) janrlar sayılır.

Nəzm və nəsr əsərlərinin kompozisiyaları arasındakı fərqlər əsərin hissələrə bölünməsinin daxili əsasları zəminindədir. Nəzmə daxili təşkilolma xasdır. Tematik kompozisiya problemi ilə bağlı tema, motiv, süjet kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli anlayışların nəzərdən keçirilməsi məqsədə uyğundur. Lirik əsərin linqvistik təhlili zamanı kompozisiya, eləcə də bəzi vasitələrin mətnyaratma rolu, mövzunun inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Poetik mətnlərdə məcazlardan, o cümlədən metaforlardan geniş istifadə edilir. Tema və motiv belə semantik vahidlərdir. Bədi əsər yalnız informasiya daşımır, o, söz materialının xüsusi təşkilinə görə oxucuya estetik təsir göstərir.

Mətni üslubi xüsusiyyətlərinə görə tiplərə ayırma zamanı müvafiq üslubda istifadə olunan mətn növlərinin adlarından istifadə olunur. Məsələn reportaj, müsahibə, xəbər mətnləri publisistik üsluba aid mətnlərdir. Mətnə kommunikativ aktın vahidi kimi yanaşıldıqda isə onun tiplərinin təyin edilməsi üçün danışan və dinləyənə görə mətnin funksiyası, forması əsas götürülür. Təsnifat zamanı seçilən meyarlar sırasında mətnin informativliyi, funksionallığı, struktur-semiotik və kommunikativlik xüsusiyyətləri ön plana çəkilir. Ümumiyyətlə, mətnlərin təsnifi məsələsinə ən azı dörd istiqamətdən yanaşmaq mümkündür. Birinci istiqamət mətnlərin funksional tipologiyasıdır. Bu zaman mətnin sosial funksiyası və işlənmə sahələri meyar kimi çıxış edir. İkinci istiqamət mətnin quruluşuna görə təsnifidir. Bu zaman mətni təşkil edən daxili elementlər meyarın əsasında durur. Üçüncü istiqamət üslubi təsniflə bağlıdır və burada da işlənmə sferası, mətnin hansı sahəyə aidliyi vacib element kimi götürülür. Nəhayət, dördüncü istiqamət mətnin kommunikativ xüsusiyyətlər üzrə təsnifini əhatə edir. Mətnin əsas təsnifat bölgülərində onun mövzu və məzmununa görə, mətnin ekstra və intra mətn fərqləndirici əlamətlərinə görə (yazılı-şifahi, spontan, qeyri-spontan, monoloji və dialoji, monoadresatlı və poliadresatlı və s.), mətn daxili əlamətlərə görə (mətn strukturunun qurulma qanunauyğunluğu), ektramətn amillərinə (real kommunikasiya amilləri) bölgüsündən danışılır.

Lirikada hadisələrin özünün təsvirindən çox onların müəllifə təsirinin oyatdığı duyğu və hisslərdən bəhs olunur. Burada müəllifin daxili aləmi, yaşantıları, təəssüratı, ürək çırpıntıları qələmə alınır. Lirikanın əsasında müəllifin yaşadığı hiss və duyğular durur. Dramaturgiyada predmet fəaliyyətdə təsvir olunur. Oxucu və ya tamaşaçı baş verən hadisələri seyr edir. Müəllifin nitqi remarkalarda, personajların replikalarında adda-budda səslənir. Beləliklə, epik növ hadisələr, qəhrəmanların taleyi, onların hərəkətləri və işləri nəql olunur, baş verənlərin zahiri tərəfləri təsvir edilir. Burada personajların hiss və duyğuları da onların təzahür tərəfindən nəql edilir. Müəllif baş verən hadisələrə birbaşa münasibət bildirmək imkanına malikdir. Dramda hadisə, qəhrəmanlar arasındakı münasibət səhnədə təsvir olunur. Müəllif münasibətinin birbaşa ifadəsi remarkalar şəklində reallaşdırılır.

Metaforik quruluşlar mahiyyətlərinə görə implikativ olub obyektlərin emosional-ekspressiv qavranmasının, eləcə də dil vahidlərinə yaradıcı yanaşmanın məhsuludur. Yaradıcı yanaşma hadisələrin bədiiləşdirilməsi prosesi üçün səciyyəvidir. Gerçəkliyin metaforik dərkinə olan tələb insan təbiəti ilə də sıx bağlıdır. Yaradıcılıq prosesində insan öz tarixi təcrübəsinə əsaslanmaqla yeni anlayışları, obyekt və predmetləri təhlil edir, onların bu və ya digər dərəcədə oxşar predmet və hadisələrlə müqayisəsinə çalışır, başqa şəkildə adlandırır. Bədii yaradıcılıq yeni obrazlar təqdim etməyə meyillidir. Metafora insan biliklərinin, müşahidələrinin artmasına və nizama salınmasına kömək edir, gerçəklik obyektlərinin perseptiv təsəvvürü, həmçinin bu obyektlər arasındakı əlaqələrin yeni baxış bucağından tədqiqatını reallaşdırır.

Bədii mətnə metafora ekspressiya yaratmağın başlıca vasitəsidir. Psixolinqvistik kateqoriya kimi metafora implisit mətn mənalarının aşkara çıxmasına yardımçı olur, bədii mətnin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir.

Bədii yaradıcılığın əsasında gerçəkliyin dərk edilmə və qiymətləndirilmə səviyyəsində tədqiqatı durur. Yazıçı gerçəkliyi özünəməxsus, spesifik şəkildə dərk edir, onu qiymətləndirir və oxucuya təqdim edir. Müəllif real hadisələri gördüyü və qavradığı şəkildə özünün münasibəti, həmçinin niyyəti süzgülündən keçirir, estetik məzmunla zənginləşdirir, obrazlı dillə, bədii ifadə vasitələri ilə qismən, yaxud tam dəyişdirilmiş şəkildə ya öz, ya da personajlarının dilindən nəql edir.

Mətnin adlandırmanı maddi, onun adlandırılmanı idealdır (Cherneyko, 2017: 128). Adlandırılan dərk və təsəvvür olunur. Mətnin dərk olunması birmənalı deyildir, subyektiv səciyyə daşıyır, oxucudan asılıdır.

Mətnin kommunikativ səciyyəsi özünü müxtəlif formalarda göstərir. Kommunikasiya həmişə adresantla adresat arasında gedir. Fərqlilik adresant və adresatın dəyişməsi ilə bağlıdır. Mətn özü adresant, oxucu adresat ola bildiyi kimi, ünsiyyət auditoriya ilə mədəni ənənələr arasında reallaşma imkanına malik olur. Mətn, xüsusən bədii mətn oxucunun özünün özü ilə ünsiyyətinə çevrilir. Bu cəhətlər həm mətndən, onun məzmunundan, təsirindən, həm də oxucudan asılılığa malikdir. Bu və ya digər mətn, xüsusən də bədii mətn adlandırana görə qapalı, adlandırılana görə sonsuzdur. Adlandırılan oxucunun təcrübə və bilikləri ilə təyin olunur (Cherneyko, 2012: 7-8).

Metafora müxtəlif janrlı bədii mətnlərdə işlədilir. Metaforanın janr yaratma funksiyasından V.K.Xarçenko bəhs etmişdir (Xarçenko, 1991: 21-24). Metaforanın müxtəlif janrlı bədii əsərlərdə istifadə olunması onun janr yaratma vasitəsi kimi qəbul edilməsinə, fikrimizcə, əsas vermir. Çünki bədii janr bu janrda yazılmış əsərdə metaforun işlədilib-isləndilməməsindən asılı olamayaraq mövcuddur. Janrın təyini zamanı metafor fərqləndirici əlamət rolunu oynamır. Ümumiyyətlə, metaforanın, o cümlədən dini metaforaların funksiyalarını müəyyənləşdirmək metaforlaşmanın ümumi prinsipinə əsaslanmağı tələb edir.

M.Bleyk metaforlaşmanın ümumi prinsipini özünün interaksional nəzəriyyəsində şərh etmişdir. Onun fikrinə görə, metaforlaşma prosesində dörd element iştirak edir. Birinci element metaforun fokusudur. Metaforun fokusu təkrar adlandırma ilə düzəldilmiş nominativ vahiddir. Təkrar nominasiya vahidinin mənasında dəyişmə baş verir. Yəni o, ilkin mənasından fərqlənir.

Metaforlaşma zamanı müşahidə edilən ikinci element metafora çərçivəsidir. Metafora çərçivəsi təkrar nominasiya vahidinin ilkin mənasında dəyişmə yaradan kontekstdir. Kontekst yeni mənanı eksplisiləşdirir.

Metaforlaşma mexanizminin üçüncü elementi əsas subyektdir. Əsas subyekt müəyyən xassələri, keyfiyyətləri öz üzərinə götürən adlandırılındır. Metafor çərçivəsində adlandırılan adətən olmur. Metaforlaşma mexanizminin dördüncü elementi ikinci dərəcəli subyekt adlandırılır. Bu subyekt adlandırılan haqqında assosiativ məlumat yaradandır (Blek, 1990). Metaforlaşma mexanizminə bu şəkildə yanaşdıqda metaforun əsas xüsusiyyəti onun ikiplanlılığı kimi aşkara çıxır. Yəni metafor iki subyektə eyni zamanda aid ola bilər. Haqqında söhbət gedənin xassəsi onun adlandırılacağına xassəsi prizmasından aydınlaşır.

Dini anlayışlar mənəviyyat sahəsinə aid olduğuna və sakral səciyyə daşdığına görə, onların adlandırılması, eləcə də mənalandırılmasında, verballaşdırılmasında çətinliklər ortaya çıxır. Məlumdur ki, mənəvi təcrübənin mürəkkəb konseptual sahə kimi verballaşdırılmasının müxtəlif, o

cümlədən də lingvistik məhdudiyyətləri vardır. Bu baxımdan, din konseptinin sözlərlə təsvirində, izahında nominativ vahidlərin çatışmazlığı ilə qarşılaşmaq olur (Stepanov, 2001: 454). Bununla belə, dini diskurslara və bədii mətnə dini anlayışların şərhinə istinadla demək olar ki, dini anlayışların verilməsi üçün istifadə olunan sözlərin semantik imkanlarının məhdudluğunu adların və predikatların köməyi ilə aradan qaldırmaq mümkündür (Karasik, 2004: 126). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixi təcrübə diskursda forma və məzmun arasındakı asimmetrikiyi tarazlaşdırmağa zəmin yaradır. Belə tarazlaşdırma xüsusi lingvokoqnitiv əməliyyatlar hesabına mümkünləşir. Konseptual metaforun aktuallaşması nəticəsində yaranan təkrar, predikatlar sahəsi qeyri-predmet mahiyyəti amlayışları müşahidə olunan və beləliklə, dərk olunan xassələr şamil etmək mümkünləşir.

Metaforik predikatların az olmayan bir qismi mücərrəd dini anlayışları fiziki predmet və hadisələrlə oxşarlıqlar əsasında səciyyələndirə bilir. Bu, metaforlaşmanın əsasında iki bilik strukturunun qarşılıqlı təsir prosesinin durmasına istinad edən konseptual metafora nəzəriyyəsi ilə izahını tapır. Qeyd edilən iki bilik strukturundan birincisi mənbə sahəsi, digəri isə hədəf sahəsi adlandırılır (Lakoff, 2004: 78). İnsanın ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir prosesində olması nəticəsində formalaşmış metaforik inikas əsasında mənbə sahəsinin elementləri ona, yəni insana az aydın olan hədəf sahəsinə proyeksiyalanır. Ünsiyyət iştirakçısının dünya haqqında biliyinin əsas mənbəyi onun ilkin fiziki təcrübəsi olduğundan dərk edilən gerçəkliyin kateqoriallaşdırılması bu təcrübə ilə şərtlənən sadə obrazlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Dini metaforlar konseptual köçürmələr əsasında yaradılır. T.Y.Litvinenko dini diskursda metafor adlı tədqiqatında bu məsələni öyrənmişdir. O, metaforlaşmanın işıq mənbə sahəsi ilə bir sıra konseptləri metafora yaratdığını göstərmiş, müxtəlif metaforik modelləri müəyyənləşdirmişdir. Din-ışıqdır, Allah işıqdır, həyat yoldur, din görməkdir, din canlı varlıqdır, Allah kömək edəndir, Allah ruzi verəndir kimi modellər sahəsinə aid vahidin konseptual köçürülməsi üzrə dini metaforaların yaradılmasında geniş tətbiq olunması bu tədqiqat işində nümunələr əsasında şərhini tapmışdır (Litvinenko, 2015). Qeyd etmək lazımdır ki, bədii diskursda bu modellər əsasında formalaşan metaforlar daha çox işlədilir. Eyni zamanda fərqli metaforik modellər də bədii diskurslarda aşkara çıxır. Ümumiyyətlə, belə konseptual metafor modelləri çoxdur və onların mümkün formalarını qabaqcadan təyin etmək çətindir.

"He'll take it," the old man said aloud. "God help him to take it."

He did not take it though. He was gone and the old man felt nothing.

"He can't have gone," he said. "Christ knows he can't have gone. He's making a turn. - Ağzı nədir yeməsin, – qoca qışqırdı, – Allah özü onun ruzisini yetirib... Amma deyəsən balıq tilova gəlmədi, yan keçdi. Tilov ipi daha tərپənmirdi. Qoca heç nə başa düşmədi. – Gedə bilməz, Həzrət İsa özü onu getməyə qoymaz (Aşıq Ələsgər, 2014).

God help him – Allah ona kömək edir.

Yer üzündə nə varsa, hamısını sizin üçün yaradan, sonra səmaya üz tutaraq onu yeddi qat göy halında düzəldib nizama salan Odur (Allahdır)! O, hər şeyi biləndir (10).

Cahan vəhşi zülmü ilə qovrulub yanır. İnsan -vəhşi əvəzlənməsi metaforadır. Onun dini metafora olması, insanın Allahın onları yaratdığı məqsədi yerinə yetirməyib vəhşət zülmü yaratması ilə təsdiqini tapır. İnsan Allahından üz çevirdikdə şeytana qulluq edir, onun yanında olur, onunla təkbətək qalır (Shmid, 2003). Nümunədə qoca balıqçı üzünü Allaha tutmuş, Allahdan kömək diləyir. Ona görə də balığın tilovdakı yemdən əl çəkəcəyinə inanmır. Balığın yemi udması Allahın köməyi ilə ifadəsini tapır. Konseptual metafora təsviri metafora şəklində yaradılmışdır. Nə insan, nə də heyvan Allahın əmrindən çıxma bilməz (*Christ knows he can't have gone. He's making a turn*). Bibliyada ifadəsini tapan metaforik obrazlar çoxdur. Bu metaforalar sonradan ingilis ədəbiyyatında bu və ya başqa şəkildə yer almışdır. Ümumiyyətlə, ingiliscə bədii ədəbiyyatında, xüsusən poeziyada dini-mifoloji varlıqların metaforlaşması geniş yayılmış hadisədir. Bundan əlavə, cənnət və cəhənnəm dini məkani metafor kimi işləkliyi ilə seçilir (Kul'gavova, 2014).

Nəticə

Bədii diskursda dini metaforaların işlədilməsi zamanı emosional-ekspressiv təsir güclənir. Dini sakrallıq metaforun effektivliyini artırır. Metaforlar bədii ədəbiyyatın üslubi xüsusiyyətlərindən biridir. Onun mətnyaratma funksiyası izah və şərh, əlavə cümlələrlə açıqlanması ilə bağlılığa malikdir.

Ədəbiyyat

1. Cherneyko, L.O. (2017). Kak rozhdayetsya smysl. Smyslovaya struktura khudozhestvennogo teksta i lingvisticheskiye printsipy yeye modeli. Moskva: Gnozis, 208 s.
2. Cherneyko, L.O. (2012). Asimmetrichnyy yazykovoy znak v rechi: k voprosu ovzaimodeystvii smyslov v raznykh usloviyakh ikh realizatsii. Vestnik MGU. Ser. 9. Filologiya. M., № 2, s.7-40.
3. Xarçenko, B.K. (1991). Funktsii metafory. Voronezh: Izd-vo VGU, 88 s., s.21-24.
4. Blek, M. (1990). Metafora. Teoriya metafory. Moskva, s.153-172.
5. Stefanowitsch, A. Corpusbased approaches to metaphor and metonymy. Corpus-based approaches to metaphor and metonymy.
6. Karasik, V.I. (1999). Religioznyy diskurs. YAzykovaya lichnost': problemy lingvokul'turologii i funktsional'noy semantiki. Volgograd: Peremena, s.5-19.
7. Lakoff, Dzh. (2011). Zhenshchina, ogon' i opasnyye veshchi. Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii. Moskva: Gnozis, 512 s.
8. Litvinenko, T.Ye. (2015). Metafora v religioznom diskurse. Vestnik MGLU. Vyp. 5(716). Moskva: MGLU, s.79-89.
9. Aşıq Ələsgər. (2014). Ələsgər “Can” deməklə candan can əskik olmaz Bakı: Kitab Klubu, 320 s.
10. Heminquey, E. Qoca və dəniz//www.vivo-book.com1_ERNEST HEMINQUEY QOCA_VƏ_DENİZ
11. Shmid, V. (2003). Narratologiya. M.: YAzyki slavyanskoy kul'tury, 312 s.
12. Kul'gavova, L.V. (2014). Znachenie slova v individual'noy kartine mira. Kognitivnyy analiz slova. M.: LENAND, s.153-195.

Göndərilib: 29.01.2024

Qəbul edilib: 18.04.2024